

Izvorni znanstveni rad
DOI: 10.17234/Croatica.42.10
UDK: 811.163'367.2
Primljen: 6. XI. 2017.
Prihvaćen: 19. I. 2018.



O SLOŽENIM REČENICAMA S ALTERNATIVNIM BEZUVJETNIM KLAUZAMA

Ismail Palić

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik
ismail.palic@ff.unsa.ba

U ovome radu bavim se pitanjem složenih rečenica sa zavisnim klauzama za koje usvajam i u bosnistici predlažem naziv alternativne bezuvjetne klauze. Riječ je o rečenicama tipa *Bilo ti drago, bilo ti krivo, ja ću doći* i sl. Nastojim dokazati kako je riječ o posebnome tipu zavisnih klauza koji je blizak uvjetnim (kondicionalnim) i dopusnim (koncesivnim), tačnije uvjetnodopusnim klauzama, ali se i jasno razlikuje od njih. Analiziram njihovo značenje, njihovu gramatičku strukturu, a nešto pažnje poklanjam i njihovoj pragmatičkoj funkciji. U prvome odjeljku (1) dajem kratak osvrt na dosadašnje opise aspekata problema koji me ovdje zanima u južnoslavenskoj lingvistici. Sljedeći odjeljak (2) posvećen je semantici alternativnih bezuvjetnih klauza, posebno njihovim ključnim semantičkim obilježjima te odnosu u kojem stoje prema uvjetnim i uvjetnodopusnim klauzama. U trećem odjeljku (3) razmatram sintaksičke (strukturne) tipove ove vrste klauza, pri čemu posebnu pažnju poklanjam obliku njihova prototipnog predikata. Četvrti odjeljak (4) donosi kratak osvrt na pragmatičku funkciju alternativnih bezuvjetnih klauza (napose u dijalogu), a u posljednjem odjeljku (5) iznose se glavni zaključci.

Ključne riječi: bezuvjetna klauza, disjunkcija, alternacija, indiferentnost, iscrpnost, uvjetna klauza, dopusna klauza

1.

O složenim rečenicama tipa *Bilo ti drago, bilo ti krivo, ja ću doći* i sl. u južnoslavenskoj lingvistici dosad je pisano sasvim malo i površno. To se prije svega odnosi na autore pojedinih gramatika koji su ovakve rečenice navodili kao primjere disjunktivnih rečenica (Stevanović 1979: 816–818; Mrazović – Vukadinović 1990: 362, 368; Kovačević 1998: 13, 17 i dr.). Prvi koji se malo podrobnije pozabavio rečenicama s veznikom *bilo* bio je Kovačević (2006). On naime za razliku od mišljenja koje je zastupao ranije (Kovačević 1998), tvrdi da riječ *bilo* može imati funkciju nezavisnog rastavnog veznika, ali da ne postoji veznik *bilo da* u istoj službi. Nešto kasnije Kovačević (2009: 67) zaključuje da se rastavni veznik *bilo* koristi isključivo na sintagmatskoj razini, tj. da ne može povezivati klauze u složenoj rečenici. Tragom Kovačevićevih zapažanja svoj osvrt na “rastavni veznik *bilo*” daje i Pranjković (2016: 149–153). On zaključuje da je taj veznik obavezno redupliciran, da operira isključivo na podrečeničnoj (ne i na rečeničnoj) razini, da mu u određenom kontekstu može biti konkurentan veznik *ili*, da nije zamjenjiv pojačajnom česticom *i* (što znači da takvo *bilo* nije čestica), da postoji i kongruentno *bio, bila, bilo...* u asindetskim konstrukcijama te da je predikat zavisnih klauza u svim takvim rečenicama u optativu.

Iz datoga se kratkog pregleda može zaključiti kako je pažnju gramatičara dosad uglavnom zaokupljao veznik *bilo* te spoj veznikâ *bilo da* te su, između ostaloga, zaključili kako takvim veznicima nije moguće povezati klauze u nezavisnosloženoj rečenici. Takvu tvrdnju ja ovdje nastojim na neki način problematizirati. Doduše, i sami autori koji smatraju da veznik *bilo* ne funkcionira na rečeničnoj razini imaju očigledno na umu jednostrukosložene rastavne rečenice, tj. one koje su sastavljene od dviju klauza u *apsolutnoj koordinaciji* (usp. npr. **Bilo ti drago, bilo ti krivo*). S druge strane, ako je *bilo* isključivo nezavisni veznik i ako se pojavljuje između klauza, onda među tim klauzama mora postojati odnos koordinacije “neke vrste”. Prema tome riječ je svakako o koordinaciji jer rastavne veze među klauzama nema izvan odnosa koordinacije. No radi se o *relativnoj (nižestupanjskoj) koordinaciji*, gdje u nezavisnom odnosu stoje dvije klauze (a moguće i više njih) kojima je gramatički nadređena neka treća, glavna klauza.

2.

Prvo od pitanja na koja je ovdje potrebno odgovoriti jest u kakvoj semantičkoj relaciji prema nadređenoj klauzi stoje takve koordinirane klauze.

Razmotrimo zato malo pažljivije navedeni primjer:

(1) *Bilo ti drago, bilo ti krivo, ja ću doći.*

U rečenici (1) sadržaj glavne klauze (*ja ću doći*) ostvarit će se bez obzira na okolnosti izrečene zavisnim klauzama (*bilo ti drago* i *bilo ti krivo*) koje bi ga mogle uvjetovati. Drugim riječima, taj će se sadržaj ostvariti obavezno i bezuvjetno. Da bi se uspostavila opisana semantička relacija bezuvjetnosti, nužno je sadržaje zavisnih klauza postaviti u odnos disjunkcije, čime se postiže “obezuvjećenje”. Disjunkcija naime podrazumijeva niz mogućih sadržaja koji se međusobno isključuju. U prototipnim složenim rečenicama ove vrste postoje dva takva sadržaja u odnosu alternacije. Zato se one mogu nazvati složenim rečenicama s alternativnim bezuvjetnim klauzama. Za njihovo konstituiranje bitno je da se disjunkcijom iscrpe sve pretpostavljene opcije koje za govornika gube svaki značaj i prema kojima je on ravnodušan. Tako svaka složena rečenica s alternativnim bezuvjetnim klauzama sadrži dvije ključne implikacije – (1) implikaciju iscrpnosti i (2) implikaciju indiferentnosti (Rawlins 2008).¹ Upravo spoj toga dvoga rezultira značenjem bezuvjetnosti.

2.1.

Jesu li alternativne bezuvjetne klauze poseban semantički tip zavisnih klauza ili ih je moguće kao zasebnu vrstu podvesti pod neki tip, a time onda i opisati u okviru toga tipa? U svjetskoj lingvistici bezuvjetne klauze odavno su prepoznate i izdvojene. Skoro svi koji su se bavili ovom vrstom klauza zapažaju njihovu blisku povezanost i sličnost s uvjetnim (kondicionalnim) klauzama, zbog čega predlažu da se one razmatraju u okviru šire kategorije tih klauza.² Sam pojam kondicionalnosti u lingvistici uglavnom nije precizno određen, što otežava poređenje bilo koje vrste zavisnih klauza s uvjetnim klauzama.³

¹ Tačnije, Rawlins (2008: 7) govori o implikaciji indiferentnosti (govornik je ravnodušan), koja počiva na presupozicijama distribucije (sve su date alternative mogućnosti) i iscrpnosti (date su alternative jedine mogućnosti).

² König (1986) i Gawron (2001) nazivaju ih “dopusnim uvjetnim” (engl. *concessive conditionals*), Zaeferefer (1991) i Rawlins (2008) “bezuvtjetnim” (engl. *unconditional*), Greenbaum (1996: 342) “alternativnouvtjetnim klauzama” (engl. *alternative-conditional clauses*), navodeći da “izražavaju dva ili više iskazanih mogućih uvjeta”, a Huddleston – Pullum (2002) “iscrpnim kondicionalima” (engl. *exhaustive conditionals*).

³ Kondicionalnost se najčešće definira tautološki, kao npr.: “Uvtjetna je klauza ona koja izražava uvjet o kojem je ovisno nešto drugo” (Greenbaum – Nelson 2002: 273).

Prema Zaeffereru (1991: 210–211), kondicional enkodira kondicionalnu funkciju, a to je “ono što uvjetuje bilo koju propoziciju q , tj. što pretvara q u propoziciju da je nešto, normalno održanje neke date propozicije p , (na neki način) dovoljno za održanje q ”. Po istoj matrici definira i bezuvjetnost, tj. da je to “ono što dekonkondicionalizira bilo koju propoziciju q , tj. što pretvara q u propoziciju da je održanje bilo koje od skupa propozicija p (na neki način) dovoljno za održanje q ”. To znači da će se q (ili konsekvant) ostvariti bez obzira na to koja će se od propozicija p (ili antecedenata) obistiniti, pri čemu je barem jedna od njih istinita.

Naporednost uvjetne i bezuvjetne funkcije, kako ih je definirao Zaefferer, omogućuje, čini se, da se alternativne bezuvjetne klauze gramatički “formaliziraju” kao niz uvjetnih klauza.⁴ Tako bi rečenici (1) s bezuvjetnim klauzama:

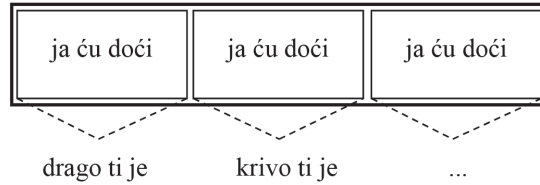
(1) *Bilo ti drago, bilo ti krivo, ja ću doći.*

odgovarala parafraza rečenicom (1a) s nizom uvjetnih klauza:

(1a) *Ako ti je drago, ja ću doći, i ako ti je krivo, ja ću doći.*

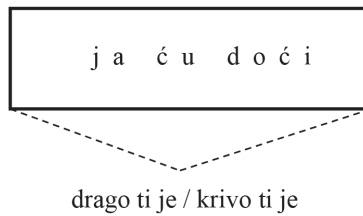
Prema Gawronu (2001), uvjetne klauze ulaze u interakciju s kvantifikacijskim operatorom u glavnoj klauzi i eksplicitno sužavaju domen tog operatora. Iz ponuđene parafraze vidi se da oba sadržaja navedena u uvjetnim zavisnim klauzama u rečenici (1a) djeluju na implicitni univerzalni kvantifikator u glavnoj klauzi. To znači: dok se u samostalnoj rečenici *Ja ću doći* “dolazak” proteže na sve zamislive scenarije (univerzalna kvantifikacija), rečenicom (1a) “dolazak” se ograničava samo na dva scenarija – onaj koji uključuje okolnost “drago ti je” i onaj koji uključuje okolnost “krivo ti je” (restriktivna kvantifikacija). Usporedbom s rečenicom (1) uočavamo da je interakcija bezuvjetnih klauza s kvantifikatorom u glavnoj klauzi bitno drugačija. Na prvi pogled čini se da ta interakcija također rezultira sužavanjem domena kvantifikatora jer će se sadržaj klauze *ja ću doći* ostvariti isključivo ili u scenariju 1 (“drago ti je”) ili u scenariju 2 (“krivo ti je”), a oba su naravno nemoguća. Ipak treba zapaziti važnu razliku: naime kod niza uvjetnih klauza u rečenici (1a) sadržaji tih klauza svaki za sebe, dakle odvojeno sužavaju domen kvantifikatora, što se može predočiti sljedećom slikom:

⁴ V. i Rawlins (2008).



Slika 1

Različito od toga sadržaji bezuvjetnih klauza ulaze u interakciju s kvantifikatorom kao konačan skup, dakle zajedno, što se predstavlja sljedećom slikom:



Slika 2

Konačan skup opcija izraženih bezuvjetnim klauzama gramatički se simbolizira disjunkcijom. Svaka je opcija podjednako načelno moguća, ali aktiviranje jedne od njih isključuje sve ostale. Prema tome sužavanje domena kvantifikatora zapravo se događa tek kad se aktivira neka od alternativa (npr. “drago ti je” ili “krivo ti je”). To će se, empirijski, svakako i desiti, no koristeći se konstrukcijom s bezuvjetnim klauzama govornik takav razvoj situacije uopće ne uzima u obzir (implikacija indiferentnosti), ne profilira pojedinačne opcije, nego sve opcije promatra kao jedan scenarij koji nema kapacitet uvjetovanja sadržaja glavne klauze. Prema tome funkcija bezuvjetnih klauza nije sužavanje (restrikcija) domena kvantifikatora, nego, naprotiv, njegovo nesužavanje (nerestrikcija). Da je to tako vidi se i po tome što se bezuvjetne klauze mnogo bolje slažu s univerzalnom kvantifikacijom. Zato rečenice (2) i (3), u kojima su u glavnim klauzama upotrijebljeni restriktivni kvantifikatori *ponekad* i *možda*, zvuče manje prihvatljivo i/ili zahtijevaju poseban interpretativni kontekst:

- (2) ?*Bilo ti drago, bilo ti krivo, ja ću ponekad doći.*
- (3) ?*Bilo ti drago, bilo ti krivo, ja ću možda doći.*

Nadalje da bezuvjetne klauze na kvantifikaciju djeluju kao skup, a niz uvjetnih klauza pojedinačno (svaka za sebe), vidi se i po tome što bezuvjetne klauze (koliko god ih ima) moraju stajati u istoj podvrsti semantičke relacije prema kvantifikatoru u glavnoj klauzi, a uvjetne klauze u nizu ne moraju. Npr. u rečenicama (4) i (6) to je semantička relacija “raspoloženje sagovornika”, a u rečenicama (5) i (7) “raspoloženje sagovornika” i “vrijeme”. Zato je rečenica (4) prihvatljiva, a rečenica (5) nije, dok su, s druge strane, i rečenica (6) i rečenica (7) sasvim prihvatljive:

- (4) *Bilo ti drago, bilo ti krivo, bilo ti žao, bilo ti teško, bilo ti svejedno, ja ću doći.*
- (5) **Bilo ti drago, bilo ti krivo, bilo to u subotu, ja ću doći.*
- (6) *Ako ti je drago, i ako ti je krivo, i ako ti je teško, i ako ti je svejedno, ja ću doći.*
- (7) *Ako ti je drago, i ako ti je krivo, i ako je to u subotu, ja ću doći.*

Iz istih razloga vrijede i drugačija pravila kombiniranja uvjetnih i bezuvjetnih klauza. To znači da restrikcija uvjetne klauze (ili više njih) ne smije biti usmjerena na isti semantički poddomen kvantifikatora na koji je usmjerena nerestrikcija bezuvjetnih klauza, što je i razumljivo jer se restrikcija i nerestrikcija međusobno ne podnose. Zato je rečenica (8) prihvatljiva (uvjetna je klauza u interakciji s domenom “vrijeme”, a bezuvjetne s domenom “raspoloženje sagovornika”), a rečenica (9) nije (i uvjetna i bezuvjetne klauze stoje u interakciji s domenom “raspoloženje sagovornika”):

- (8) *Ako je to u subotu, bilo ti drago, bilo ti krivo, ja ću doći.*
- (9) **Ako ti je žao, bilo ti drago, bilo ti krivo, ja ću doći.*

Prema dosad rečenome, jasno je da između bezuvjetnih i uvjetnih klauza postoje brojne dodirne tačke. Ipak, uzimajući u obzir opisana samosvojna suštinska svojstva bezuvjetnih klauza, one, po mome mišljenju bar, ne mogu jednostavno biti podvedene pod uvjetne. Interakcija uvjetnih i bezuvjetnih klauza s kvantifikatorom u glavnoj klauzi na koju se u lingvističkoj literaturi poziva (usp. npr. Gawron 2001) nije dostatna kao argument jer u takvoj interakciji mogu stajati i druge vrste zavisnih klauza (npr. vremenske, kao u rečenici 10):

- (10) *Ne osjećam se lijepo kad mi je hladno.*

S druge strane, implikacije iscrpnosti i indiferentnosti kao relevantna svojstva bezuvjetnih klauza izgledaju kao dosta čvrst protivargument. Tome

treba dodati i činjenicu da nisu sve složene rečenice s bezuvjetnim klauzama jednostavno podložne bliskoj parafrazi pomoću složenih rečenica s nizom uvjetnih klauza, te ih je u tom slučaju uopće teško i porediti s uvjetnima. Npr. rečenici (11) s bezuvjetnim klauzama bliža je parafraza rečenica (11a) s nizom uzročnih klauza nego rečenica (11b) s nizom uvjetnih klauza:

(11) *Neraspoložen je, bilo zato što mu je vruće, bilo zato što je gladan.*

(11a) *Neraspoložen je zato što mu je vruće; neraspoložen je zato što je gladan.*

(11b) *Neraspoložen je ako mu je vruće; neraspoložen je ako je gladan.*

2.2.

Operaciju nesužavanja (nerestrikcije) domena kvantifikatora u glavnoj klauzi kao bitno svojstvo bezuvjetnih klauza neki autori radije interpretiraju kao dopuštanje (koncesivnost). Veze između uvjetnosti, na jednoj, i dopuštanja, na drugoj strani, odavno su uočene.⁵ Eastwood (2002: 340) npr. alternativnim bezuvjetnim klauzama ne dodjeljuje poseban status, već ih jednostavno ubraja u posljednji, osmi tip uvjetnih (kondicionalnih) klauza (prema vlastitoj klasifikaciji), skupa s dopusnima (tj. uvjetnodopusnima). U južnoslavenskoj lingvistici time se, više od ostalih, pozabavio Pranjković (2001). Pranjkovićevi glavni zaključci mogu se sažeti u sljedećemu: 1) uvjetne klauze označavaju dovoljan uvjet, a dopusne nedovoljan; 2) postoje dva tipa dopusnosti – jedan zasnovan na “razbijanju uzroka” i drugi zasnovan na “razbijanju uvjeta”: prvi uključuje “uzročnodopusne”, a drugi “uvjetnodopusne” klauze (Silić – Pranjković 2005: 349–351).⁶ “Razbijanje uvjeta”, o kojem govori Pranjković, zvuči vrlo slično “obezuvjećenju”. Stoga se opravdano zapitati jesu li bezuvjetne i uvjetnodopusne klauze isto, kao što to možda sugeriraju njihovi nazivi? Još je Maretić (1963: 664), npr. izjednačio ovakve klauze eksplicitno ih nazivajući dopusnima i navodeći primjere kakvi su: *Bogme, gospodaru, ti se šalio ili ne šalio, ja sam za istinu primio; Kad se koji pisao, bilo kod Turaka ili onako gdje, nazivao se svaki po svome ocu* i sl. Kovačević (2006: 342) također implicira njihovu jednakost objašnjavajući kako je

⁵ Više o tome v. König (1986).

⁶ Isto zapažanje iznosi i Greenbaum (1996: 343) te govori o kombiniranju uvjetnoga i dopusnog značenja.

razvoj veznika *bilo* vodio preko kondenziranja dopusne klauze s veznikom *makar* (npr. *makar bilo* > *bilo*). Napokon i Pranjковиć – ako je suditi prema jednoj njegovoj kasnijoj (2016: 152) opasci u kojoj, komentirajući rečenicu *Svakoga čovjek treba poštovati bio (on) i puki siromah*, govori o “nekoj vrsti *komprimiranih dopusnih klauza*” – čini se, podržava takvo stajalište.

Jedna i druga vrsta bez sumnje su tijesno povezane i, čini se, ostvaruju istu semantičku relaciju prema glavnoj klauzi. Usporedimo npr. rečenice (12) i (12a):

- (12) *Bilo da ništa ne radimo, bilo da samo malo radimo, stalno smo umorni.*
 (12a) *Ako ništa i ne radimo, stalno smo umorni, a i ako samo malo radimo, stalno smo umorni.*

Rečenica (12a) izgleda kao vrlo bliska parafraza rečenice (12). Njome se naime izriče da se sadržaj glavnih klauza (*stalno smo umorni*) ostvaruje bez obzira na okolnosti, tj. uvjete iskazane zavisnim klauzama (*ništa ne radimo* i *samo malo radimo*). Drugim riječima, izrečeni uvjeti ne djeluju, njih nema. Znači li to da se takva semantička relacija između zavisnih klauza i glavnih klauza izjednačuje s bezuvjetnošću? Ja mislim da ne znači jer rečenica (12a) opet nije posve odgovarajuća semantička parafraza rečenice (12). Kao i kod već komentirane parafraze rečenice (1) pomoću rečenice (1a) s nizom uvjetnih klauza, i ovdje postoji nedostatak iste bitne obavijesti. Naime rečenica (12) zavisnim klauzama označene scenarije (*ništa ne radimo* i *samo malo radimo*) predstavlja svim mogućima, dakle nosi implikaciju iscrpnosti, dok je takva implikacija odsutna iz rečenice (12a), te popis mogućih scenarija nije nikako konačan. Drukčije kazano, iz rečenice (12) obavezno “iščitavamo” da su normalno moguće samo dvije vrste okolnosti te da bez obzira na to koja od njih bila aktualna (implikacija indiferentnosti) rezultat (konsekvent) ostaje isti. S druge strane i rečenicom (12a) kazuje se da rezultat ostaje isti bez obzira na označene okolnosti, no u ovom je slučaju zamisliv i scenarij u kojem rezultat ne bi bio isti u slučaju neke druge vrste okolnosti koja nije isključena (npr. da radimo umjereno). Dakle u rečenici (12a) ne postoji implikacija iscrpnosti. Osim toga, govornik ne zauzima ravnodušan stav prema označenim okolnostima, te ne postoji ni implikacija indiferentnosti.

Osim rečenoga razlika se između bezuvjetnih i dopusnih klauza jasno očituje i u tome što dopusne klauze uvijek i obavezno pretpostavljaju i označavaju neki antecedent kao nedovoljni uzrok ili uvjet, a bezuvjetne ne. Dopusne klauze pokazuju da situacija u glavnoj klauzi nije očekivana s

obzirom na ono što je rečeno u dopusnoj klauzi, a bezuvjetne ne. Zbog toga su bezuvjetne klauze sasvim normalne i u kontekstima u kojima okolnosti nisu suprotstavljene konsekventu, u kojima dakle označene okolnosti nemaju kapacitet sprečavanja ostvarenja nekog sadržaja, npr.:

- (13) *Bilo da je legao kasno, bilo da je legao rano, naspavao se/ nije se naspavao.*

Različito od njih dopusne su kontekstualno vrlo osjetljive te nisu prihvatljive u kontekstima nesuprotnosti:

- (14) **Ako je legao i kasno, nije se naspavao.*
 (15) **Ako je legao i rano, naspavao se.*

Prije nego što zaključim ovaj dio koji se tiče semantike alternativnih bezuvjetnih klauza, potrebno je napomenuti još nešto vrlo važno o implikaciji iscrpnosti kao njihovu suštinskom semantičkom svojstvu. Naime iscrpnost o kojoj je ovdje riječ nije objektivne naravi, ona ne obuhvaća sve empirijski zamislive mogućnosti ili opcije koje bi bile kontekstualno posve neovisne. Usporedimo, u tom smislu, već navođene primjere rečenica (1) i (4), gdje prva sadrži dvije moguće opcije, a druga čak pet:

- (1) *Bilo ti drago, bilo ti krivo, ja ću doći.*
 (14) *Bilo ti drago, bilo ti krivo, bilo ti žao, bilo ti teško, bilo ti svejedno, ja ću doći.*

Prema tome jasno je da je implikacija iscrpnosti u bezuvjetnim klauzama kontekstualno uvjetovana, što znači da ona počiva na govornikovu poznavanju elemenata konteksta koji kao moguće uključuje samo one okolnosti koje se navode u bezuvjetnim klauzama.

3.

Kako se iz dosadašnjeg razmatranja moglo zaključiti, složene rečenice s alternativnim bezuvjetnim klauzama jesu višestrukosložene. To je i razumljivo jer, osim nezavisne klauze koja izriče glavni sadržaj (konsekvant), okolnosne mogućnosti za taj sadržaj (antecedent) moraju biti barem dvije, a one su izrečene posebnim klauzama. Već je napomenuto da se prototipna složena rečenica s alternativnim bezuvjetnim klauzama sastoji od triju klauza – jedne glavne i dviju zavisnih klauza u odnosu disjunkcije. Zato joj i pristaje taj naziv bez obzira na to što takva rečenica može sadržavati i više od dviju

zavisnih klauza (kao npr. rečenica 4), čiji semantički odnos, budući da postoji više opcija, onda više nije alternacija.

U bosanskome jeziku složena rečenica s alternativnim bezuvjetnim klauzama može imati više različitih sintaksičkih (strukturnih) tipova. Tako su primjerice moguća sljedeća sintaksička ostvarenja semantički (u osnovi) iste rečenice (16–23):

- (16) *Bilo ostao, bilo otišao, pokajat će se.*
- (17) *Bilo ostao, ili otišao, pokajat će se.*
- (18) *Bilo da ostane, bilo da ode, pokajat će se.*
- (19) *Bilo da ostane, ili da ode, pokajat će se.*
- (20) *Ostao, ili otišao, pokajat će se.*
- (21) *Da li ostao, ili otišao, pokajat će se.*
- (22) *Svejedno/bez obzira (na to) da li ostao ili otišao, pokajat će se.*
- (23) *Svejedno/bez obzira (na to) ostao ili otišao, pokajat će se.*

Već su dobro uočeni i objašnjeni (usp. Kovačević 2006, Pranjković 2016) razvoj i upotreba veznika *bilo* te njegova zamjenjivost veznikom *ili* (kao u rečenicama 16–19), i tome se u kontekstu razgovora o alternativnim bezuvjetnim klauzama nema bilo što posebno dodati.

Rečenice (20) i (21) jesu primjeri asindetskih (bezvezničkih) klauza, što je također vrlo obična i poznata pojava. Doduše, nešto više pažnje privlači rečenica (21), u kojoj su bezuvjetne klauze u upitnoj formi. Čvrste veze između bezuvjetnih klauza i upitnih rečenica već su zapažene. Tako Rawlins (2008: 58) ističe da se u engleskome bezuvjetne klauze odlikuju unutarnjom strukturom upitnih rečenica dokazujući to nizom formalnih testova. Posebno je vrijedna pažnje opaska da alternativne bezuvjetne klauze imaju isti intonacijski obrazac kao alternativne upitne rečenice. Taj se obrazac sastoji u kretanju rečeničnoga tona pri čemu se prva klauza intonira visokim tonom, a druga opadajućim nižim tonom (Eastwood 2002: 37), kojim se signalizira kraj terminalnog niza opcija. Usp. upitnu rečenicu koja sadrži alternativno pitanje (24) i rečenicu s alternativnim bezuvjetnim klauzama (25):

- (24) *Hoćemo li uzeti autobus ili (← visok ton) taksi (← opadajući niži ton)? (Odgovor: *Autobus / taksi*)*
- (25) *Uzeli autobus ili (← visok ton) taksi (← opadajući niži ton), stići ćemo za isto vrijeme.*

Sličnost između alternativnih upitnih rečenica i alternativnih bezuvjetnih klauza počiva naravno na njihovoj semantici disjunktivne alternacije. Kod bezuvjetnih klauza alternative su doslovno pod znakom pitanja jer –

iako moguće – nijedna nije sigurna i jedna isključuje drugu. Dakle, one se odlikuju strukturnim svojstvima upitnih rečenica, no njima se ništa ne pita, već ta upitna struktura služi za markiranje neizvjesnosti njihova sadržaja. I upravo karakteristični intonacijski obrazac signalizira takvu sadržajnu relaciju i onda kad u klauzama nisu prisutne upitne riječi (kao u 25).

Rečenica (22) može se smatrati varijantom rečenice (21) kojoj je dodana sintaksička “glava” kao semantički verifikator bezuvjetnosti, a isti je odnos i između rečenica (23) i (20).⁷ Taj verifikator (a u toj se službi također koriste *nije važno/bitno, nevažno/nebitno* i dr.) ostvaruje se s ciljem pojačavanja date semantičke relacije, mada je on, i kad nije ekspliciran, impliciran samom tom relacijom (dakle značenjski je uvijek prisutno jedno nečujno “svejedno” ili “bez obzira na”), kao što je i u glavnoj klauzi uvijek implicirana (ako nije eksplicirana) verifikativna proforma “u svakom slučaju”. Ovi verifikatori biraju pitanje koje, kako je maloprije rečeno, može biti i skriveno. Kad se ostvaruje semantički verifikator, rečenica može sadržavati i samo jednu bezuvjetnu klauzu u formi pitanja, ali se tada uvijek implicira još jedna zavisna klauza koja je po obilježju potvrdnosti/odričnosti suprotna ostvarenoj klauzi i s kojom ta ostvarena klauza stoji u disjunkciji (kao u rečenici 26). Verifikator tada ne pojačava, nego označava bezuvjetnost, i neizostavan je (usp. 26a):

(26) *Svejedno hoće li ostati (impl. ili neće/ne), pokajat će se.*

(26a) **Hoće li ostati, pokajat će se.*

Alternativne bezuvjetne klauze mogu se ostvariti i samo s pojedinim strukturnim elementima ili njihovim dijelovima, npr. sa slobodnim predikativima (kao u rečenici 27) ili subjektima (kao u rečenici 28):

(27) *Lahak ili težak, zadatak se mora riješiti. (usp. Bio lahak ili bio težak, zadatak se mora riješiti)*

(28) *Kiša ili ne, sutra počinjemo radove. (usp. Padala kiša ili ne padala, sutra počinjemo radove)*

Treba dodati da su vjerovatno moguće još neke sintaksičke varijacije složenih rečenica s alternativnim bezuvjetnim klauzama, ali time se ovdje više neću baviti.

Međutim ono što se jasno zapaža kao sintaksička konstanta u gotovo svim navedenim rečenicama (naime rečenicama 16–17 i 20–23) jest grama-

⁷ Naravno, moguće je tvrditi i obrnuto, tj. da su rečenice (21) i (22) nastale od rečenica (23) i (24) elidiranjem “glave”, no to ovdje nije toliko bitno.

tički oblik predikata. O tom obliku postoje različita stajališta gramatičara, zapravo dva oštro suprotstavljena mišljenja. Najprije je Kovačević (2006: 342) ustvrdio kako je riječ o krnjem perfektu. S druge strane, Pranjković (2016: 151–152) potpuno odbacuje ovakvo mišljenje i navodi da se radi o optativu. Pranjkovićeva argumetacija protiv interpretacije oblika predikata u navedenim i sličnim rečenicama kao krnjeg perfekta krajnje je uvjerljiva i čvrsta i nema joj se ništa važno dodati. Pranjković (2016: 151–152), nadalje, smatra “da je upravo zahvaljujući optativnom značenju i moglo doći do toga da *bilo* dobije rastavno značenje. Optativ naime pretpostavlja modalnost, hipotetičnost, a i rastavnost je po naravi stvari hipotetična jer se ostvaruje samo jedna alternanta, a ne zna se, neizvjesno je koja...” Dalje navodi: “Štoviše, kad je riječ o kongruentnom *bio*, *bila*, *bilo*, mislim da je ono i u vezničkoj službi,⁸ tj. u primjerima tipa *One će dobiti svoje bile krive ili ne bile (krive)* još uvijek optativne naravi.” Pranjkovićeva pojašnjenja koja se tiču gramatičkog značenja predikata i (otuda) njegove primjerenosti rečeničnim konstrukcijama ove vrste doista su vrlo logična i uvjerljiva. Njihovoj utemeljenosti također doprinosi činjenica da je na vrlo sličan način date konstrukcije i upotrebu predikatskih glagola u njima opisao još Maretić (1963: 664). No meni se ipak čini da je u ovom slučaju došlo do neke vrste nesporazuma koji se tiče miješanja morfološkog oblika predikatskoga glagola i njegove sintaksičke upotrebe. Naime ako je i dokle je o identificiranju morfološkog oblika predikata riječ, meni ne izgleda prihvatljivim taj oblik nazivati optativom jer u sistemu glagolskih oblika u savremenom bosanskom (a jednako tako i u crnogorskom, hrvatskom i srpskom) jeziku takav oblik, po mome mišljenju bar, ne postoji. Većina savremenih gramatika spomenutih jezika ne izdvaja optativ kao poseban (morfološki) glagolski oblik (usp. Brabec – Hraste – Živković 1970, Stevanović 1975, Stanojčić – Popović 1995, Težak – Babić 1996, Jahić – Halilović – Palić 2000 i dr.). Neki od onih koji to čine nisu dosljedni. Tako npr. Barić i dr. (1997) dajući popis glagolskih oblika (str. 233) ne navode među njima optativ, ali ga kasnije (str. 244), pri pojedinačnoj obradi tih oblika, posebno izdvajaju šturo konstatirajući kako je “po obliku jednak glagolskom pridjevu radnom”. Optativ kao poseban glagolski oblik izdvajaju i Silić i Pranjković (2005: 93) i navode: “Optativ je glagolski oblik kojim se izražava želja. Tvori se od glagolskoga

⁸ Koji redak niže Pranjković preformulira dio ove tvrdnje koji se odnosi na “vezničku službu” navedenih riječi i sasvim ispravno zaključuje da su ovakve rečenične konstrukcije asindetške (bezvezničke).

pridjeva radnog praćenog odgovarajućom (“željnom”) intonacijom: *Živjeli!*” Prihvatljivije je, mislim, optativ opisao Maretić (1963: 663–664), a kasnije na isti način i Simeon (1969: 991). Tako Maretić (1963: 232) među glagolskim načinima nema optativ (ima samo imperativ i kondicional), a optativ izdvaja tek kao jedno od zasebnih značenja i upotreba participa aktivnog, tj. glagolskoga pridjeva radnog, koji doduše ovaj put ipak naziva “željnim načinom”, objašnjavajući da se “[o]ptativ ili željni način zove aktivni particip kad sam sobom, bez ikakve druge riječi, znači želju” (Maretić 1963: 663). Iz datih određenja i objašnjenja potpuno je jasno da se optativ oblički uvijek podudara s glagolskim pridjevom radnim. Prema mome shvaćanju, zaseban morfološki glagolski oblik mora se formalno razlikovati od svih ostalih u sistemu glagolskih oblika u datom jeziku, tj. mora imati obličku samosvojnost. Taj kriterij poštuje se pri izdvajanju svih glagolskih oblika u bosanskom (crnogorskom, hrvatskom i srpskom) jeziku (njih ukupno 15), samo ne kad je posrijedi optativ. Optativ se naime jedini izdvaja isključivo prema kriteriju značenja. Zbog toga ne smatram opravdanim govoriti o optativu kao posebnom glagolskom obliku. Međutim optativ se može izdvojiti kao zaseban sintaksički način – naime željni način/način želje – no tu je onda naravno riječ o sintaksičkoj upotrebi glagolskih oblika, ali sada ne samo glagolskoga pridjeva radnog nego i drugih oblika (npr. potencijala: usp. *Probao bih malo ovih kolača*) pa i spojeva riječi (npr. čestice *da* ili *neka* i prezenta glagola; usp. *Da/Neka živi vječno!*).⁹

O kojem onda glagolskom obliku ovdje govorimo? Ja smatram da je svakako riječ o glagolskom pridjevu radnom, koji je zbog njegove samostalne upotrebe u ovakvim i sličnim konstrukcijama najbolje zvati *slobodnim glagolskim pridjevom radnim*.¹⁰ Kako je i zašto došlo do samostalne upotrebe ovoga glagolskog oblika u ovakvim konstrukcijama, pitanje je koje je vrlo zanimljivo, ali na koje, kako se meni čini, nije jednostavno sa sigurnošću odgovoriti. Moguće je, dijahronijski gledajući, da je došlo do redukcije oblika potencijala I izostavljanjem pomoćnoga glagola, kako uostalom postanak optativa objašnjava Maretić (1963: 665) pozivajući se na potvrđene primjere (danas, doduše, potpuno neobične) potencijala I (u Maretićevoj terminologiji “kondicionala”) sa značenjem želje kakvi su: *bog bi dao da bi dobro bilo*;

⁹ Na taj sam način opisao optativ u *Gramatici bosanskoga jezika* (usp. Jahić – Halilović – Palić 2000: 358).

¹⁰ Po uzoru na, recimo, “slobodni predikativ”, koji se također može koristiti samostalno, tj. bez finitnoga dijela predikata.

dao bi bog da mi imamo bogatstva (str. 634) i objašnjavajući redukciju potrebom da se iskaz, zbog toga što je željni, učini uskličnim (usp. *dao Bog!*; *Bog dao!*). U tom bi se slučaju moglo govoriti o svojevrsnom “krnjem potencijalu I”, no problem je u tome što se u bezuvjetnim klauzama potencijal I (jednako kao ni “postulirani” perfekt) nikako ne može ostvariti (usp. npr. rečenice 35 i 36), te stoga nema osnova ni govoriti o njegovu eventualnom krnjem obliku:

(35) **Bilo bi ostao, bilo bi otišao, pokajat će se.*

(36) ***Ostao bi, ili bi otišao, pokajat će se.*

Kako je poznato, glagolski pridjev radni nije finitni (lični) glagolski oblik, te se, prihvaćamo li da je on u alternativnim bezuvjetnim klauzama upotrijebljen samostalno, time onda otvara potreba redefiniranja sintaksičkog statusa finitne klauze, ali to je, po mome mišljenju, neizbježno jer nema razloga da se ovakve klauze s predikatom u obliku slobodnoga glagolskog pridjeva radnog ne smatraju finitnima. U tom je slučaju lice obilježeno nominalnom riječju u poziciji subjekta ili se doznaje iz konteksta.

Dosad je ovdje više puta istaknuto da se alternativnim bezuvjetnim klauzama obilježavaju podjednako mogući međusobno isključivi sadržaji koji se gramatički kodiraju rečeničnim modusom čiji je eksponent većinom slobodni glagolski pridjev radni ili, rjeđe, prezent ili perfekt u spoju s veznikom *da* (usp. rečenice 18 i 19). Zbog toga su, bez obzira na svoj gramatički oblik, tj. morfološki glagolski oblik, svi predikati u bezuvjetnim klauzama u sintaksičkom kondicionalu, tj. mogućem načinu. Smatram naime da je opravdanije u ovom slučaju govoriti o kondicionalu negoli o optativu jer je opisano značenje bezuvjetnih klauza prije svega u domenu “mogućnosti”, a ne u domenu “želje”.

4.

Složene rečenice s alternativnim bezuvjetnim klauzama imaju, napokon, i svoju karakterističnu pragmatičku funkciju. Ona je vidljiva iz upitne strukture takvih klauza, o kojoj je ovdje već bilo riječi. Rawlins (2008: 23) je naime dobro zapazio da govornik ovakve rečenice koristi kako bi izbjegao temu koja mu se nameće u diskursu. Usp. npr. sljedeći dijalog:

A: *On je čista varalica.*

B: *Bio varalica, ili ne, moramo s njim sarađivati.*

U navedenom primjeru razgovora osoba A nešto tvrdi. Ta tvrdnja u datom kontekstu ima jasan pragmatički cilj, a to je uvođenje teme za koju

osoba A vjeruje da je relevantna i da bi je u nastavku diskursa trebalo raspraviti. Osoba B signalizira osobi A da je razumjela njezinu namjeru formulirajući u svom odgovoru tu temu u vidu pitanja (*bio varalica, ili ne*), ali onda “obezuvjećenjem” sadržaja glavne klauze osobi A stavlja do znanja kako ne želi otvarati to pitanje jer je pitanje otvoreno glavnom klauzom preče za raspravu. Osoba B to čini implicitno jer ni na koji način ne komentira tvrdnju osobe A (ne govori npr. o tome slaže li se ili ne s tom tvrdnjom i sl.). Postupajući na ovaj način osoba B odbija zauzeti stav o tvrdnji osobe A – drugim riječima ostavlja otvorenim i mogućim bilo kakav stav – i sa svoje strane tvrdi da kakav god stav imala, to ne igra nikakvu ulogu s obzirom na potrebu da se ostvari sadržaj glavne klauze.

Opisana pragmatička funkcija bezuvjetnih klauza različita je od slične pragmatičke funkcije uvjetnih i uvjetnodopusnih klauza, kojima se također implicitno izbjegava predložena tema diskursa, ali se o iznesenoj tvrdnji zauzima jasan stav, usp.:

A: *On je čista varalica.*

B1: *Ako je varalica, nećemo s njim sarađivati.* (slažem se da je varalica)

B2: *Ako je i varalica, moramo s njim sarađivati.* (slažem se da je varalica)

Prema tome uvjetne, bezuvjetne i dopusne klauze međusobno se i pragmatički razlikuju.

5.

Složene rečenice s alternativnim bezuvjetnim klauzama u bosanskom su jeziku poseban strukturno-semantički tip. Postoje brojne tačke u kojima se alternativne bezuvjetne klauze dodiruju s uvjetnim i uvjetnodopusnim klauzama, ali također i vrlo značajne razlike. Semantički, ovakve klauze “obezuvjećuju” sadržaj glavne klauze, što znači da se taj sadržaj ostvaruje bez obzira na okolnosti označene zavisnim klauzama. One sadrže dvije ključne implikacije: (1) implikaciju iscrpnosti, koja podrazumijeva da su u datom kontekstu iscrpljene sve opcije koje su podjednako moguće, i (2) implikaciju indiferentnosti, koja znači da je govornik ravnodušan prema tome koja bi se od označenih opcija mogla aktivirati. Sintaksički, složene rečenice s alternativnim bezuvjetnim klauzama prototipno su tročlane: sastoje se od glavne

klauze i dviju koordiniranih zavisnih klausa u odnosu disjunktivne alternacije. Bezuvjetnih klausa može biti i više od dvije. Postoji znatna strukturna varijabilnost ovakvih rečenica, te se mogu ostvariti s veznicima *bilo... bilo/ili... i bilo da... bilo/ili da...*, ali su vrlo česte i asindetske veze, koje mogu biti sa sintaksičkom “glavom”, koja služi kao semantički intenzifikator i/ili verifikator bezuvjetnosti, i bez “glave”. Alternativne bezuvjetne klauze dijele važna strukturno-semantička obilježja s alternativnim pitanjima. Semantički verifikatori bezuvjetnosti (npr. *svejedno, bez obzira (na to)* i dr.) vežu klauze u obliku pitanja, a one se također mogu i osamostaliti. Osim toga, alternativna pitanja i alternativne bezuvjetne klauze imaju isti intonacijski obrazac (visoki ton + opadajući niski ton). Predikati alternativnih bezuvjetnih klausa vrlo često (rekao bih prototipno) dolaze u morfološkom obliku slobodnoga glagolskog pridjeva radnog. Svi predikati bezuvjetnih klausa, bez obzira na svoj morfološki oblik, jesu u sintaksičkom kondicionalu, tj. mogućem načinu. Na koncu, alternativne bezuvjetne klauze imaju i vrlo važnu pragmatičku funkciju. Njih govornik koristi kako bi izbjegao otvaranje pitanja/teme koju u diskursu nameće sagovornik. Govornik ne zauzima stav o tom otvorenom pitanju, prelazi preko njega i obavještava sagovornika da je bez obzira na njegov stav preče pitanje otvoreno glavnom klauzom.

LITERATURA

- Babić, Stjepan i Stjepko Težak. 1996. *Gramatika hrvatskoga jezika: Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, 11. izdanje, Zagreb: Školska knjiga.
- Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević i Marija Znika. 1997. *Hrvatska gramatika*, II promijenjeno izdanje, Zagreb: Školska knjiga.
- Brabec, Ivan, Mate Hraste i Sreten Živković. 1970. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, IX izdanje, Zagreb: Školska knjiga.
- Eastwood, John. 2002. *Oxford Guide to English Grammar*, Seventh impression, Oxford: Oxford University Press.
- Gawron, Jean Mark. 2001. Universal Concessive Conditionals and Alternative NPs in English, u: Cleo Condorawdi i Gerard Renardel de Lavalette (ur.), “Logical Perspectives on Language and Information”, CSLI Publications
- Greenbaum, Sidney. 1996. *The Oxford English Grammar*, New York: Oxford University Press.
- Greenbaum, Sidney i Gerald Nelson. 2002. *An Introduction to English Grammar*, Second edition, Harlow/London: Pearson Education Limited.

- Huddleston, Rodney i Geoffrey K. Pullum. 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović i Ismail Palić. 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe.
- Kovačević, Miloš. 1998. *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*, Beograd: Raška škola.
- Kovačević, Miloš. 2006. Otvorena pitanja konstrukcija s veznikom *bilo*, u: Kovačević, Miloš: *Spisi o stilu i jeziku*, Banja Luka: Književna zadruga, 332–360
- Kovačević, Miloš. 2009. *Ogledi iz srpske sintakse*, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- König, Ekkehard. 1986. Conditionals, concessive conditionals and concessives: areas of contrast, overlap and neutralization, u: Elizabeth Traugott, Alice G. B. ter Meulen, Judy Reilly i Charles Ferguson (ur.), *On conditionals*, Cambridge: Cambridge University Press, 229–246.
- Maretić, Tomo. 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, treće, nepromijenjeno izdanje, Zagreb: Matica hrvatska (prvo izdanje 1899).
- Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović. 1990. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića / Novi Sad: Dobra vest.
- Pranjković, Ivo. 2001. *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Pranjković, Ivo. 2016. Rastavni veznik i habitualizator *bilo*, u: *Gramatika u riječima i riječi u gramatici*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Progovac, Ljiljana. 1990. Free-Choice BILO in Serbo-Croatian: Existential or Universal?, “Linguistic Inquiry”, Vol. 21, No 1 (Winter), 130–135.
- Rawlins, Kyle. 2008. *(Un)conditionals: An Investigation in the Syntax and Semantics of Conditional Structures*, Santa Crus: University of California.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Stanojčić, Živojin i Ljubomir Popović. 1995. *Gramatika srpskoga jezika: Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*, IV izdanje, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stevanović, Mihailo. 1975. *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma): I. Uvod, Fonetika, Morfologija*, Beograd: Naučna knjiga.
- Stevanović, Mihailo. 1979. *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma): II. Sintaksa*, Beograd: Naučna knjiga.
- Zaefferer, Dietmar. 1991. Conditionals and Unconditionals: Cross-linguistic and Logical Aspects, u: Dietmar Zaefferer (ur.), *Semantic Universals and Universal Semantics*, Berlin/New York: Foris Publication, 210–236.

SUMMARY

ABOUT COMPLEX SENTENCES WITH ALTERNATIVE
UNCONDITIONAL CLAUSES

Complex sentences with alternative unconditional clauses are a particular structural-semantic type in Bosnian. There are many points which alternative unconditional clauses have in common with conditional as well as conditional-concessive clauses, but there are also very significant differences between them. Semantically, such clauses “unconditionalize” the content of the main (the host) clause, which means that what is denoted by the main clause will happen regardless of the circumstances denoted by dependent clauses. They contain two key implications: (1) the exhaustiveness implication, which means that all the options in a given context are exhausted and that all of them are equally possible, and (2) the indifference implication, which means that the speaker is indifferent to which of the options could be realized. Syntactically, complex sentences with alternative unconditional clauses prototypically consist of the main clause as well as two coordinated dependent clauses which are mutually disjunctive alternative. There can be more than two unconditional clauses. There is a significant structural variability of such sentences, so that they have conjuncts *bilo... bilo/ili...* and *bilo da... bilo/ili da...*, but very often they are connected to the main clause *asyndetically* (without conjuncts). The *asyndetic* connections could be syntactically headed (ie. with the syntactic head which serves as semantic intensifier and/or unconditionality verifier) or headless. Alternative unconditional clauses share significant structural-semantic features with alternative questions. The unconditionality verifiers (*svejedno, bez obzira (na to)* etc.) syntactically choose interrogative clauses, which also could be used as headless. Moreover, alternative questions and alternative unconditional clauses share the same intonational pattern (high tone + falling low tone). The predicates of unconditional clauses very often (say prototypically) have morphological form of the free active participle. All the predicates, regardless of their morphological form, are syntactically conditionals (ie. the possibility mood). Finally, alternative unconditional clauses have very important pragmatic function. They are used by the speaker to avoid opening the question/topic which has been suggested by the interlocutor. The speaker doesn't take attitude towards the opened question, he ignores it and informs the interlocutor that, no matter what his opinion is, the question opened in the main clause is more important.

Key words: unconditional clause, disjunction, alternation, indifference, exhaustiveness, conditional clause, concessive clause